

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. В.Н. КАРАЗІНА**

БАСАНЦОВ ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 338.242:369.5

**УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ФОРМУВАННЯ І
ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ
В УМОВАХ РИНКОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ**

Спеціальність 08.02.03 – організація управління, планування і
регулювання економікою

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2001

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано у Сумському державному університеті Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент
Фролов Сергій Михайлович,
Сумський державний університет,
Декан факультету перепідготовки спеціалістів

Офіційні опоненти: – доктор економічних наук, професор
Антоненко Леонід Анисимович,
Харківський національний університет ім.В.Н.Каразіна, професор

кафедри економіки і менеджменту

кандидат економічних наук,

Мартякова Олена Володимирівна

Інститут економіки промисловості НАН України, зав.сектором проблем економічного регулювання соціально-економічних процесів, м.Донецьк

Провідна установа

– Харківський державний економічний університет Міністерства освіти і науки України, кафедра економіки і менеджменту

Захист відбудеться “ 06 ” квітня 2001 р. о 15-годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.01 у Харківському національному університеті ім.В.Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 5-67.

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розіслано “ 2 ” березня 2001 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Соболев В.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Рівень пенсійного забезпечення є показником економічного та соціального становища населення країни. В умовах переходу до ринкових відносин проблема ефективного пенсійного забезпечення стає однією з найгостріших. Зниження ефективності господарювання і спад виробництва, низький рівень заробітної платні, висока інфляція на початку економічних реформ призвели до різкого зменшення реальної ваги пенсій, виникла невідповідність розміру пенсій людини за віком її трудовому внеску протягом періоду працездатності. Криза платежів і складний фінансовий стан підприємств обумовили несвоєчасну і неадекватну виплату внесків на пенсійне забезпечення, а також зростання заборгованості з виплати пенсій населенню. У зв'язку з цим потребують подальшого поглиблення і доповнення теоретичні та методичні положення, пов'язані з реформуванням пенсійного забезпечення та вдосконаленням системи управління Пенсійним фондом України. Ці проблеми знайшли своє відображення в працях М.Вінера, Р.Вона, Є.М.Четиркіна, Л.І.Якобсона та інших фахівців. Українськими вченими, законодавцями і практиками розробляються заходи, спрямовані на створення нової системи пенсійного забезпечення, на пом'якшення негативних наслідків зниження рівня життя пенсіонерів, компенсацію втрат найменш забезпечених верств населення. Значний внесок в дослідження цих проблем внесли Б.Зайчук, Б.Є.Надточій, О.Ф.Новикова, С.В.Тютюнникова, П.П.Овчаренко, В.Яценко. Особливий інтерес становлять роботи, в яких аналізуються перспективи розвитку

пенсійної системи та можливості введення в Україні альтернативних форм пенсійного забезпечення.

Разом з тим у теорії та практиці управління пенсійним забезпеченням залишаються недостатньо повно дослідженими питання самого процесу і напрямків реформування Пенсійного фонду, методи аналізу його діяльності, процеси розподілу ресурсів Пенсійного фонду в регіональному розрізі, процеси ефективного формування, розподілу й використання коштів Пенсійного фонду України та інші проблеми.

Визначення місця Пенсійного фонду України і його взаємозв'язку з іншими ланками пенсійної системи, а також розробка і впровадження у практику нових підходів до управління Пенсійним фондом та його ресурсами є головними умовами підвищення життєвого рівня значної частини населення країни та розв'язання вузла соціально-економічних проблем.

Важливість та необхідність поглиблення теоретичних та методичних основ управління процесами реформування старої та послідовного формування нової системи пенсійного забезпечення, а також управління процесами функціонування Пенсійного фонду України зумовили вибір теми, напрямки, мету і завдання дослідження, сформували структуру роботи.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Обраний напрямок наукового дослідження є складовою частиною комплексних державних і регіональних програм розвитку пенсійної системи.

Наукові результати, теоретичні положення та висновки дослідження були використані при виконанні науково-дослідницьких тем: “Теоретичні та методологічні основи економічної оцінки ресурсного потенціалу”, що виконується згідно з Наказом Міносвіти №395 від 23.11.99 та тематичним планом Сумського державного університету; фундаментальної теми “Економіка сталого розвитку: макро- і мікроекономічні механізми забезпечення” (фінансується Державним фондом фундаментальних досліджень України, № 8.4/21).

Матеріали дисертаційного дослідження використовуються в лекційних курсах (“Державне регулювання”, “Фінанси”) і при проведенні практичних занять зі студентами Донецького національного університету та Сумського державного університету.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретичних підходів і практичних рекомендацій щодо вдосконалення управління процесом формування й функціонування Пенсійного фонду України в умовах ринкових перетворень.

Згідно з поставленою метою, в роботі розв'язувались такі задачі:

- проаналізувати теоретичні основи функціонування пенсійних систем в умовах ринкових відносин;
- дослідити економічну сутність Пенсійного фонду України;
- розглянути досвід розвинених країн світу в галузі реформування, планування й регулювання систем пенсійного забезпечення;
- проаналізувати та узагальнити класифікацію пенсійних систем;
- визначити проблеми, які супроводжують процес реформування пенсійних систем в умовах ринкових перетворень;
- визначити принципи ефективного управління Пенсійним фондом України;
- проаналізувати організаційні фактори, які впливають на процес формування, розподілу й використання коштів Пенсійного фонду;
- обґрунтувати рекомендації щодо підвищення ефективності управління Пенсійним фондом;
- дослідити альтернативні шляхи розвитку пенсійної системи України та розробити механізм взаємодії пенсійних фондів різних організаційно-правових форм.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є процеси організації управління

пенсійною системою України. Предметом дослідження є економічні процеси, що обумовлюють удосконалення функцій державних пенсійних фондів в умовах ринкових перетворень.

Методологія і методика дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження стали фундаментальні положення економічної теорії, закони функціонування економіки в умовах ринкових відносин, положення теорії соціального захисту населення, законодавчі акти та нормативні матеріали державних органів, матеріали та літературні джерела українських і закордонних учених, які висвітлюють проблеми управління пенсійними фондами.

Для розв'язання поставлених завдань у дисертації використовувались такі основні методи: системно-структурний, порівняльний та статистичний аналізи, економіко-математичний метод та метод експертних оцінок.

Інформаційну базу склали законодавчі й нормативні документи, наукові праці вітчизняних та зарубіжних фахівців, дані первинної статистичної звітності Пенсійного фонду України та його регіональних відділень.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці теоретичних засад управління процесами формування і функціонування Пенсійного фонду України в умовах ринкових перетворень.

Науковими результатами, які отримані особисто автором та мають наукову новизну, є такі:

- узагальнено та розширено класифікацію систем пенсійного забезпечення за різними ознаками (формою зобов'язань щодо виплати пенсій, вимогами до участі в пенсійній системі, типом пенсійних виплат, способом організації фінансових ресурсів, формою власності фондів, необхідністю сплати внесків, кількістю рівнів, місцем утворення фондів, способом перерозподілу прибутків);
- уточнено та обґрунтовано місце Пенсійного фонду України як агента держави щодо здійснення соціального страхування та соціальної допомоги в системі соціального захисту населення;
- на підставі аналізу процесів функціонування пенсійних систем уперше сформульовано принципи, покладені в основу управління пенсійними системами;
- на підставі аналізу впливу схеми управління на ефективність процесу функціонування пенсійної системи удосконалено схему управління Пенсійним фондом України, яка задовольняє умовам переходу до накопичувального принципу;
- набула подальшого розвитку модель оптимального територіального перерозподілу коштів Пенсійного фонду, що враховує співвідношення кількості працюючих та пенсіонерів, середній розмір внеску на пенсійне страхування одного працюючого, галузеву спеціалізацію регіону;
- набули подальшого розвитку рекомендації щодо удосконалення управління Пенсійним фондом на базі його інформатизації шляхом введення персоналізованого обліку страхових внесків.

Практичне значення результатів дослідження. Практичне значення дослідження полягає в тому, що висновки та пропозиції автора можуть сприяти вдосконаленню процесу управління формуванням і функціонуванням пенсійного забезпечення у моделі соціально орієнтованої економіки України.

Наукові результати, теоретичні положення, висновки та пропозиції дослідження було використано у розробці:

- рекомендацій щодо вдосконалення Проекту Соціального кодексу України;

- проекту інструкції Пенсійного фонду України "Про порядок регулювання економічної діяльності Пенсійного фонду";
- інструкції Сумського обласного управління Пенсійного фонду України "Про порядок перерозподілу коштів Сумського обласного управління Пенсійного фонду України";
- методичних положень щодо організації роботи Пенсійного фонду України з призначення та виплати пенсій;
- методичних рекомендацій щодо впровадження автоматизованого персоналізованого обліку страхових внесків та виплати пенсій.

Особистий внесок здобувача.

Наукові результати, що виносяться на захист одержані дисертантом особисто і знайшли відображення в опублікованих працях.

У роботі 1 (за списком опублікованих праць) особисто автором запропоновано основні напрямки реформування системи пенсійного забезпечення в Україні.

У роботі 2 особисто автором проаналізовано вплив зовнішніх факторів на фінансову стійкість пенсійних фондів та сформульовано критерії сталості пенсійних систем.

У роботі 4 особисто автором визначено місце пенсійних фондів у системі соціального захисту населення, з'ясовано й обґрунтовано фактори ефективності фінансового процесу нефондової пенсійної системи.

У роботі 5 особисто автором запропоновано концептуальну модель функціонування та структуру організаційного забезпечення персоналізованого обліку страхових внесків Пенсійного фонду.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і практичні результати дисертаційного дослідження були використані в доповідях, обговорювались та отримали позитивну оцінку на наукових конференціях: всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми і перспективи розвитку фінансів, обліку та контролю в Україні" (Донецьк, 1999 р.); науково-практичній конференції "Теорія і практика перебудови економіки" (Черкаси, 4-5 жовтня 2000 р.); міжнародній науково-практичній конференції "Фінансові важелі економічного зростання України на сучасному етапі" (Чернівці, 26-27 жовтня 2000 р.).

Публікації. Основні наукові положення, висновки та результати дисертаційного дослідження опубліковані в 7 наукових роботах загальним обсягом 1,72 друк. арк. (з них особисто авторові належить 1,02 друк. арк.), у тому числі в 6 статтях у фахових журналах та збірниках наукових праць.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Загальний обсяг основного тексту рукопису складає 185 сторінок. Рукопис містить 37 рисунків, 22 таблиці, додатки та список використаних літературних джерел із 153 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі дисертаційної роботи обґрунтована актуальність дослідження, визначені мета та основні завдання, схарактеризовані наукова новизна та практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі "Економічна природа пенсійного забезпечення і його управлінський фактор" доведено, що діюча в Україні система пенсійного забезпечення заснована на принципах та механізмах планово-розподільчої системи і не відповідає сучасному стану ринкових відносин.

Дослідженнями встановлено, що в Україні не існує повноцінної системи недержавного

пенсійного забезпечення: недержавні пенсійні фонди і страхування пенсій страховими компаніями не набули значного розповсюдження. Пенсійне забезпечення громадян в Україні не відповідає всім гуманним принципам соціального забезпечення, а саме принципу залежності форм і розмірів пенсійного забезпечення від минулої праці. Аналіз показав, що поки що не існує загальної класифікації систем пенсійного забезпечення. Тому пропонується розширити класифікацію систем пенсійного забезпечення, беручи за основу різні ознаки (форма зобов'язань щодо виплати пенсій, вимоги до участі в пенсійній системі, типи пенсійних виплат, способи організації фінансових ресурсів, форми власності фондів, ступінь необхідності сплати внесків, кількість рівнів, місце утворення фондів, спосіб перерозподілу прибутків). Розвиток ринкових реформ та існуючий стан пенсійного забезпечення потребує уточнення соціально-економічної суті Пенсійного фонду, його місця в системі соціального захисту та соціального страхування. Аналіз систем соціального захисту різних країн дозволив зробити висновок, що ці системи мають істотні відмінності. Тип пенсійної системи визначається суспільно-політичною ситуацією країни, ефективністю економіки та національними особливостями. Сутність Пенсійного фонду України характеризується наявністю такого протиріччя: за страховим принципом, покладеним в основу функціонування, його можна віднести до виробничих пенсійних фондів; а за методом фінансування – до бюджетних систем.

У роботі пропонується для аналізу управління системою пенсійного забезпечення виділити комплекс підсистем: фінансову, правову, кадрову, наукову, інформаційну, програмну. Доведено, що всі підсистеми пов'язані між собою та значною мірою визначають ефективність функціонування пенсійної системи.

Кожна з пенсійних систем має власні переваги й недоліки. Не можна говорити про абсолютну перевагу однієї пенсійної системи над іншою. У будь-якому разі вибір тієї чи іншої пенсійної системи для запровадження в країні залежить від різноманітних факторів: від особливостей менталітету населення до вимог та пропозицій зі сторони міжнародних організацій.

Найбільший інтерес викликає трирівнева пенсійна система, яка здатна більш ніж інші протидіяти виникненню ризиків. Можна стверджувати, що трирівнева пенсійна система є потужним інструментом, проте його використання можливе лише за певних умов: стабільної розвинутої економіки та відсутності зловживань зі сторони владних органів. До того ж засади трирівневої пенсійної системи повинні бути розроблені та врегульовані на досконалому рівні, а управління системою повинне бути бездоганним.

У роботі визначено умови, за яких можливо здійснити перехід до накопичувальної системи: створення органів нагляду і контролю за діяльністю пенсійних фондів; введення системи економічних нормативів діяльності пенсійних фондів (мінімальний розмір статутного фонду, коефіцієнт мінімального залучення коштів учасників щодо статутного фонду та власних коштів, коефіцієнт ліквідності інвестиційного портфелю пенсійного фонду, норма страхового резервування, мінімальний процент вкладень у державні цінні папери); розробка вимог щодо компаній з управління пенсійними активами та обслуговуючих пенсійні фонди комерційних банків.

Аналіз свідчить, що пенсійні фонди мають різні критерії ефективності управління. Під час організації та поточного управління фондом, що фінансується шляхом повного покриття поточних видатків, метою є збалансування внесків, накопичень і пенсії в межах фонду в цілому. При незмінному тарифі страхових внесків і суворому додержанні принципу солідарності поколінь ефективним є фінансовий процес нефондової пенсійної системи за умов надходження усіх страхових внесків, визначених законом; мінімальної тривалості проходження коштів від платника до пенсіонера; мінімальної кількості непрацюючих фінансових ресурсів; збереження цілісності процесу, тобто коли сума сплачених за деякий період часу ресурсів не перевищує суму надходжень і суму

коштів, розміщену на фінансовому ринку.

У *другому розділі* “Аналіз організації пенсійного забезпечення в різних країнах світу й досвіду управління структурою та кадрами Пенсійного фонду України” спочатку аналізується сучасний стан пенсійного забезпечення.

У дисертації доведено, що передумовами кризи пенсійної системи України є складна економічна та демографічна ситуація. Пенсійна система особливо негативно розвивається у питаннях, пов'язаних із сплатою внесків і податків. При цьому потрібно брати до уваги, що значна частка розрахунків в Україні проводиться у формі бартеру, тобто без зарахування грошей на відповідні банківські рахунки, без виплати заробітної плати у традиційній формі і без сплачування внесків до соціальних фондів. У країні зберігається широкомасштабна вимушена неповна зайнятість, особливо у формі неоплачуваних відпусток, що істотно скорочує суму надходжень у Пенсійний фонд. Невиплата вже нарахованої зарплати також супроводжується заборгованістю сплати внесків до Пенсійного фонду.

Сучасні пенсійні системи більшості країн світу передбачають різну тривалість трудового життя працівників перед виходом на пенсію в залежності від їх статі. На наш погляд, встановлення строку виходу на пенсію повинно відповідати, насамперед, фізіологічному старінню організму та втраті його працездатності з часом. Дослідження з цього приводу повинні проводитися в кожній країні окремо й повторюватися через деякий проміжок часу.

Проте вимогу про встановлення однакових строків виходу на пенсію для обох статей можна вважати обґрунтованою, навіть якщо в окремій країні існує постійна середньостатистична різниця у тривалості життя для чоловіків і жінок чи природна втрата працездатності ними в різному віці. Дійсно, як тривалість життя, так і втрата працездатності у зв'язку з старінням залежить від значної кількості факторів, що включають не тільки соціально-демографічні. Якщо уряд занижує строк виходу на пенсію для працівників своєї країни, то це шкодить не лише пенсійній системі, але й працівникам, адже з досягненням пенсійного віку вони значно втрачають конкурентоспроможність на ринку праці. Можна дійти висновку, що встановлення рівного пенсійного віку для обох статей не обмежує права жінок, а навпаки – захищає їх: працюючи протягом тривалішого строку, можна не тільки забезпечувати собі більший рівень прибутків, але й заробляти на більшу пенсію у майбутньому за рахунок збільшення трудового стажу та відрахувань до пенсійного фонду.

Механізм роботи накопичувальної пенсійної системи в своїй основі дещо обмежує права жінок (для країн, де середня тривалість життя жінок більша за тривалість життя чоловіків). Гендерна проблема потребує обов'язкового вирішення в існуючій пенсійній системі, або врахування при побудові нової. Можливо запропонувати таке її розв'язання, яке б передбачало можливість деякого перерозподілу коштів між чоловіками й жінками, наприклад, одержання рівних за розміром пенсій для жінок і чоловіків, але це потребує для останніх більшого розміру внесків до пенсійного фонду.

В роботі досліджено також проблему міграції осіб передпенсійного віку до країни або регіону, де пенсія є більшою. Тут обов'язковою є кооперація між країнами СНД.

Проблема “прозорості”. При скасуванні старої та впровадженні нової системи пенсійного забезпечення виникає проблема незрозумілості усіх її положень для типового працівника, що вийде в майбутньому на пенсію. Подібна проблема може призвести до відповідних політичних маніпуляцій зі сторони опозиційних уряду сил та росту соціальної напруженості, що може викликати провал реформ та інші негативні й неочікувані наслідки через невідповідну реакцію населення. Навіть у разі вдалого впровадження реформ, нова пенсійна система може функціонувати неефективно через свою складність для сприйняття, що викликає недовіру й змушує працівників обирати той шлях, якому вони довіряють найбільше, навіть якщо він є найменш ефективним та найменш бажаним

як для окремого працівника, так і для пенсійної системи в цілому.

У роботі досліджено також проблему відповідності пенсійної системи економічному та соціально-демографічному стану країни. Система пенсійного забезпечення повинна бути побудована з урахуванням інтересів теперішніх та майбутніх пенсіонерів. Не можна встановлювати вікові обмеження або інші умови виходу на пенсію без проведення детального обстеження соціально-демографічного стану країни. Тільки така система пенсійного забезпечення, яка добре інтегрована в економіку країни та дійсно захищає інтереси пенсіонерів, є кінцевою метою будь-якого процесу змін та вдосконалень у пенсійній системі країни.

Розв'язання проблеми дострокового виходу на пенсію має бути таким, що задовольняло б як самих майбутніх пенсіонерів, так і уряд. Повна відмова від можливості виходу на пенсію достроково є неприйнятним рішенням у даному випадку. Розв'язання проблеми необхідно здійснити таким чином, щоб запобігти саме масовому й неконтрольованому виходу на пенсію. Це можна зробити за допомогою адміністративного впливу, встановлюючи певні обмеження та ліміти, а також упроваджуючи такий механізм викупу ануїтету, який відповідав би економічній ситуації.

Найбільш ефективним способом переходу від однієї системи пенсійного забезпечення до іншої є тимчасове співіснування нової й старої пенсійних систем (стара пенсійна система зазвичай включається до нової й поступово змінюється так, щоб бути першим її рівнем), за якого відрахування від роботодавців та нині зайнятих працівників направляються до солідарної й накопичувальної систем одночасно. При цьому встановлюється порядок, за яким робітники можуть вийти з солідарної й приєднатися до накопичувальної пенсійної системи: він може бути добровільним чи обов'язковим. Нові працівники зазвичай мають право вступити лише до нової пенсійної системи, а ті, хто переходить до неї від солідарної, отримує так звані "бони визнання", що являють собою певний вид державних облігацій, виплати за якими настають у момент виходу працівника на пенсію, а їх розмір залежить від його стажу трудової діяльності та обсягу відрахувань до солідарної пенсійної системи.

У дисертації досліджено вплив схеми управління Пенсійним фондом на ефективність управління ресурсами пенсійного забезпечення. Функціональна побудова Пенсійного фонду відповідає схемі фінансування пенсій за рахунок поточних надходжень і за умов переходу до накопичувальної схеми потребує реформування. Запропоновано всі фінансові підрозділи Пенсійного фонду розділити на два відповідні департаменти: один очолюється головним казначеєм, другий – головним контролером.

Функції Казначейства мають бути такі: призначення пенсій згідно з діючим законодавством; планування фінансових ресурсів Фонду; облік страхових внесків; розподіл фінансових ресурсів між регіонами; фінансування виплати пенсій; управління обіговою касовою готівкою; проведення актуарних розрахунків та визначення фінансового стану фонду; планування структури капіталу Фонду; формування та використання пенсійного резерву; управління ринковими цінними паперами Фонду; фінансування видатків апарату управління Фондом. Функції департаменту фінансового контролю полягають у складанні звітів про діяльність Фонду; контролі за правильністю призначення пенсій; контролі за своєчасністю та повнотою надходження внесків; фінансовому та податковому обліках; оцінці ефективності фінансового менеджменту; внутрішньому аудиту.

У роботі досліджено зв'язки Пенсійного фонду з іншими ланками фінансово-кредитної системи. Теоретично Пенсійний фонд має можливість надавати кредити бюджету за наявності позитивного сальдо, але в дійсності цього не відбувається внаслідок кризового стану Пенсійного фонду. Пенсійний фонд має багатосторонні зв'язки з комерційними банками, отримання кредитів від них є одним із засобів покращення становища Пенсійного фонду. Для фінансування переходу до накопичувальної схеми одним із

джерел ресурсів можуть бути довгострокові кредити комерційних банків під державну гарантію із звільненням прибутків по них від оподаткування.

У роботі досліджено вплив на ефективність менеджменту якісних та кількісних характеристик кадрового складу апарату Пенсійного фонду. Дані аналізу свідчать про недоукомплектування штату, особливо центрального апарату. Низький рівень керівників та фахівців з вищою освітою мають окремі регіони. Доведено, що створення єдиної пенсійної служби можливо без значного збільшення кадрів Пенсійного фонду за рахунок перерозподілу функцій. Апарат Пенсійного фонду має високу плінність кадрів, головною причиною якої є відсутність надбавок за високі показники в роботі та низький розмір заробітної плати.

У *третьому розділі* “Шляхи вдосконалення управління процесом формування й функціонування Пенсійного фонду в Україні” спочатку аналізується процес реформування систем пенсійного забезпечення в зарубіжних країнах і в Україні. Аналіз сутності пенсійних реформ в окремих країнах, які переходять до багаторівневої пенсійної системи (Угорщина, Хорватія, Росія, Казахстан, Чехія, Латвія, Польща, Швеція та ін.) дозволив виділити їх спільні риси.

В дисертації формулюються основні “правила”, дотримання яких забезпечить позитивні наслідки пенсійних реформ:

- найголовнішою метою реформ має бути задоволення потреб пенсіонерів;
- реформи мають здійснюватись поетапно й не призводити до швидкого руйнування старої системи пенсійного забезпечення;
- процес реформування потребує значних за обсягом капіталовкладень, а тому можливий лише за наявності надлишку коштів на його здійснення;
- процес реформування не повинен полягати у повній відмові від солідарної пенсійної системи, яка має бути збережена хоча б для надання пенсій, як соціальної допомоги;
- нова пенсійна система повинна бути побудованою таким чином, щоб максимально зменшити вплив уряду та порушень ним закону;
- реформована пенсійна система повинна передбачати елемент конкуренції між пенсійними фондами, що приведе до постійного поліпшення рівня послуг;
- запровадження накопичувальної пенсійної системи, зокрема загальнообов'язкової, можливе лише за сприятливих інвестиційних умов;
- регуляторний механізм діяльності приватних пенсійних фондів повинен бути спрямований лише на захист інтересів пенсіонерів, і в жодному разі не мати за мету захист інтересів діючої влади чи інших зацікавлених суб'єктів;
- при проведенні реформування системи пенсійного забезпечення необхідно приділити значну увагу системі персоналізованого обліку внесків, особливо її технічній стороні. Основою реформи в Україні є поетапне запровадження трирівневої пенсійної системи, яка складатиметься з обов'язкових першого та другого рівнів у вигляді солідарної та накопичувальної систем відповідно, а також добровільного третього рівня у вигляді накопичувальної пенсійної системи. Другий та третій рівень повинні бути недержавними та призначені для надання додаткової пенсії.

Проте запровадження нової системи пенсійного забезпечення можливе лише за наявності певних передумов, головними з яких є створення відповідної нормативно-правової бази та економічна стабілізація. В роботі проаналізовано вплив різних пенсійних систем на економіку країни (табл.1).

Проект Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” від 04.05.2000 р. за №1128 передбачає створення першого та другого рівнів системи пенсійного забезпечення України. Запропонований варіант інтегрує Пенсійний фонд як солідарний рівень пенсійної системи з державним накопичувальним фондом як накопичувальним рівнем пенсійної системи.

Характеристика економічного впливу різних пенсійних систем

Показник	Пенсійні системи, засновані на індивідуалістичному підході		соціальному страхуванні	
1. Заощадження внутрішні заощадження	Має непрямий вплив на фінансовий ринок, ринок праці		Не збільшує	
2. Пенсійний вік	Не є структурною характеристикою пенсію та пільгові пенсії		Спричиняє достроковий вихід на	
3. Ухилення від сплати податків	Спонукає людей працювати в офіційному секторі			
	Спонукає приховувати частину прибутків від оподаткування			
4. Перерозподіл прибутків	Впродовж життєвого циклу одного покоління		Між різними поколіннями	
5. Ризики смертності	Наражається на ризики фондового ринку, ризики ринку ануїтетів, зміни Більше реагує на демографічні, політичні ризики, ризики ринку праці			
6.Адміністративні витрати	Висока вартість адміністративних видатків		Економія за рахунок масштабу	

Незважаючи на те, що Законопроект вказує на державну форму страхування, розроблений механізм управління активами державного накопичувального фонду передбачає здійснення управління активами фонду недержавними фінансовими установами, а тому, у відповідності до запропонованої класифікації пенсійних систем, другий рівень можна віднести до недержавного.

Законопроект передбачає розвинену систему контролюючих та регулюючих органів з достатньо ефективним розмежуванням їх функцій.

Незважаючи на прогресивність, у проекті спостерігається “консервативність” у розподілі функцій та визначенні засад діяльності. Пенсійний фонд не повністю звільнений від груп виплат, які належать до соціальної допомоги й не повинні входити до зобов'язань Пенсійного фонду.

У дисертації робиться висновок, що Законопроект має достатньо продумані головні підстави заснування нової загальнообов'язкової пенсійної системи України, проте потребує деякого вдосконалення.

У роботі досліджено вплив регіональних особливостей на пенсійне забезпечення.

Регіональні особливості призводять до різного фінансового стану регіональних управлінь та відділів Пенсійного фонду. Доведено, що це пояснюється різною кількістю пенсіонерів, питомою вагою у загальній кількості працюючих, розміром внесків, нарахованих на одного працюючого. У табл. 2 наведено групування областей за нарахованими внесками на одного працюючого. Процент надходження внесків, нижчий від середнього мають області 4-ої групи, в той час як середній рівень внесків по ній на 27% перевищує середній рівень по Україні. Рівень внесків на одного працюючого та повнота їх збору за регіонами визначається спеціалізацією народного господарства регіону.

Таблиця 2

Розподіл областей за рівнем сплати внесків на одного працюючого, грн./рік

Група внесків, млн. грн.	Інтервал	Кількість областей	Отримано внесків, млн. грн.	Чисельність працівників, тис. чол.	Нараховано % надходження
1	200-300	1	495,1	118,7	100,0
2	300-400	11	6367,9	2179,0	1602,0
3	400-500	10	7598,7	3489,0	2585,0
4	500-600	3	4395,7	2598,0	1770,0

5	600-700	1	117,0	76,7	68,5	89,5
6	700-800	1	1047,8	837,0	795,0	94,9
Всього	27	20022,3	9290,2	6920,5	74,4	

У дисертації набули подальшого розвитку моделі перерозподілу коштів та фінансування виплат пенсій в Україні, визначено переваги та вади.

Перша модель – усі кошти державного пенсійного страхування збираються на одному рахунку Пенсійного фонду, а потім спрямовуються для фінансування виплати пенсій в регіонах і районах. Друга модель – кошти піднімаються тільки до відділень фонду на регіональному рівні й фінансування здійснюється з цих рахунків, а на державному рівні треба перерозподіляти кошти між регіонами.

Найбільш ефективною в Україні визнано третю модель, при якій страхові внески, які надійшли на рахунок Пенсійного фонду в районі, тут залишаються і спрямовуються на виплату пенсій. Регіональне відділення Пенсійного фонду перерозподіляє кошти між регіонами з урахуванням результатів перерозподілу на державному рівні.

У результаті проведення кореляційного аналізу запропоновано таку модель регіонального перерозподілу коштів.

$$Y_i = \frac{C_{пер} * X1_i}{414 * X1_{сер}} * (-0,069 * X1_i + 6,115 * X2_i - 160,25 * X3_i - 201,12) \quad (1)$$

де Y_i – сума регулюючих прибутків i -ого регіонального управління Пенсійного фонду,

$X1_i$ – чисельність пенсіонерів в i -ому регіоні,

$X1_{сер}$ – середня чисельність пенсіонерів на 1 регіон,

$X2_i$ – питома вага пенсіонерів у чисельності зайнятих у народному господарстві за i -им регіоном, %;

$X3_i$ – середня річна зарплата за i -им регіоном, тис. грн. /осіб.

Дані аналізу свідчать про різний рівень стабільності у надходженнях коштів до Пенсійного Фонду. Для характеристики цього рівня пропонується використовувати коефіцієнт рівномірності надходження внесків (більш рівномірному процесу відповідає більше значення коефіцієнту).

У роботі запропоновано методику визначення розміру обігових коштів. Для визначення середньомісячного розміру обігових коштів для третьої моделі фінансування пропонується така формула:

$$OK_p = \sum (f_i - j_i)^2 * П, \quad (2)$$

де f_i, j_i – питома вага надходжень і видатків за декадами місяця,

i – номер декади,

$П$ – середньомісячна потреба в коштах на виплату пенсій в районі.

На розмір обігових коштів впливає узгодження строків страхових внесків та виплат пенсій, модель територіального розподілу коштів та фінансування виплат пенсій.

Найменшого розміру обігових коштів потребує третій варіант фінансування, найбільшого – перший.

Пропонується така система економічних нормативів регулювання діяльності Пенсійного фонду в умовах накопичувальної системи: мінімальний розмір статутного фонду;

коефіцієнт достатності капіталу пенсійного фонду; коефіцієнт платоспроможності; норма страхового резервування; мінімальний процент вкладень в державні цінні папери; коефіцієнти ліквідності інвестиційного портфелю пенсійного фонду (миттева; загальна; співвідношення високоліквідних активів та інвестиційного портфелю Пенсійного фонду). Дослідженнями встановлено, що ефективність звірянь, які проводяться між Пенсійним фондом і банками, дуже низька. Часто вони бувають формальними. Розбіжність між даними фонду і банків складає половину всієї заборгованості до Пенсійного фонду. У більшості випадків подібна ситуація обумовлена повторними або помилково виставленими платниками або інкасовими дорученнями. Запропонована схема автоматизованого обліку страхових внесків дозволить викоренити ці недоліки. В дисертації розроблено методичні рекомендації щодо впровадження системи персоніфікованого обліку страхових внесків (СПОВ) (рис.1).

Інтегроване
сховище баз
даних Інформацій-
ного центру СПОВ

Регіональні бази даних
СПОВ

Місцеві бази даних СПОВ
(Первинні дані застрахованих осіб за період
роботи в районі)

Рис. 1. - Концептуальна модель функціонування персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб у Пенсійному фонді України (ЗО – застрахована особа, спрямовані лінії - телекомунікаційний зв'язок між окремими вузлами міжвідомчої корпоративної мережі)

Перехід до накопичувальної схеми пенсійного забезпечення потребує реформування системи управління Пенсійним фондом. Схема управління, що пропонується в роботі, відповідає вимогам ведення персоніфікованого обліку та дозволяє значно підвищити ефективність управління фінансовим процесом пенсійного забезпечення.

ВИСНОВКИ

У дисертації досліджено комплекс проблем, які пов'язані з удосконаленням створення й роботи Пенсійного фонду України, наведено теоретичне узагальнення та нове розв'язання наукової задачі, що виявляється в розвитку системи управління процесами формування й функціонування Пенсійного фонду України в умовах перехідної економіки. Основними висновками та пропозиціями, які розроблені та сформульовані автором, є такі:

- визначено економічну сутність Пенсійного фонду України в умовах перехідного періоду до ринкових відносин;
- доведено обґрунтованість та доцільність переходу до трирівневої системи пенсійного забезпечення на змішаній (солідарно-накопичувальній основі);
- запропоновано модель територіального перерозподілу ресурсів пенсійної системи;
- визначено оптимальну модель фінансування виплат пенсій в Україні та принципи управління основними та проміжними рахунками;
- запропоновано метод визначення обігових коштів пенсійної системи;
- доведено, що пенсійні системи з різними методами фінансування мають різні критерії ефективності;
- поширено класифікацію систем пенсійного забезпечення за різними ознаками (формою зобов'язань щодо виплати пенсій, вимогами до участі в пенсійній системі, типом пенсійних виплат, способом організації фінансових ресурсів, формою власності фондів, необхідністю сплати внесків, кількістю рівнів, місцем утворення фондів, способом перерозподілу доходів);
- виявлено проблеми функціонування пенсійних систем в умовах перехідної економіки (тендерна проблема, проблеми міграції з метою отримання незаконної пенсії, “прозорості” пенсійної системи, неконтрольованого виходу на пенсію, відповідності пенсійної системи економічному та соціально-демографічному стану країни, переходу до нової системи) та запропоновані напрямки їх вирішення в Україні;
- запропоновано схему управління Пенсійним фондом України в умовах переходу до накопичувальної системи пенсійного забезпечення;
- розроблено форми фінансування трансформації пенсійної системи України із солідарної в накопичувальну;
- запропоновано методичку перспективного актуарного оцінювання Пенсійного фонду в умовах переходу до накопичувальної системи;
- обґрунтовано економічні нормативи регулювання діяльності пенсійних фондів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Пефтієв М., Коніщева Н., Басанцов І. Шляхи реформування пенсійного забезпечення в Україні // Схід.- 1997. - № 4. - С.23-29.
2. Косова Т., Басанцов І. Умови та критерії сталості пенсійних систем // Торгівля і ринок України / Зб. наук. праць. – Випуск 9/99. – Том 1. – Донецьк: ДонДУЕТ. – 1999. – С. 269-276.
3. Басанцов І.В. Роль і місце пенсійного забезпечення в системі соціального захисту населення України// Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – Вип. 4(99). – Суми: Вид-во Сумського державного університету, 1999. – С.149-156.
4. Косова Т.Д., Басанцов І. В. Сутність і критерії ефективності системи соціального захисту //

Фінанси України. – 2000. - № 8. – С. 26-32.

5. Басанцов І.В., Фролов С.М. Організаційне забезпечення та концептуальна модель функціонування персоніфікованого обліку страхових внесків Пенсійного фонду України // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – Вип. 2 (2000). – Суми: Вид-во Сумського державного університету, 2000. – С. 219-225.

6. Басанцов І.В. Стан системи пенсійного забезпечення в Україні // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – Вип. 4(2000). – Суми: Вид-во Сумського державного університету, 2000. – С. 222-225.

Матеріали конференцій

7. Косова Т.Д., Басанцов І.В. Регіональні особливості формування фінансових ресурсів пенсійного фонду // Матеріали всеукр. наук-практ. конф. “Проблеми і перспективи розвитку фінансів, обліку та контролю в Україні”. - Донецьк: ДонДУЕТ, 1999.- С. 227-232. (0,24 д.а.; особисто 0,12 д.а.)

АНОТАЦІЯ

Басанцов І.В. Управління процесом формування і функціонування Пенсійного фонду України в умовах ринкових перетворень. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.02.03 – Організація управління, планування і регулювання економікою. – Харківський національний університет ім.В.Н.Каразіна.- Харків, 2001.

Дисертація вміщує результати теоретичних досліджень і рекомендації щодо вдосконалення управління процесом формування й функціонування Пенсійного фонду України.

На основі проведених досліджень отримано такі наукові результати: визначено економічну сутність Пенсійного фонду в умовах переходу до ринку; розроблено принципи ефективності управління пенсійними системами з різними методами фінансування; запропоновано модель територіального перерозподілу фінансових коштів пенсійної системи; обґрунтовано схему управління Пенсійним фондом в умовах переходу до накопичувальної схеми; запропоновано принципи функціонування єдиної пенсійної служби в Україні.

Ключові слова: пенсійний фонд, управління, солідарна й накопичувальна пенсійні системи, соціальний захист, соціальне страхування, соціальна допомога.

АННОТАЦИЯ

Басанцов И.В. Управление процессом формирования и функционирования Пенсионного фонда Украины в условиях рыночных преобразований. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.02.03 – Организация управления, планирования и регулирования экономикой. – Харьковский национальный университет им. В.Н.Каразина. - Харьков, 2001.

Диссертация содержит результаты теоретических исследований и рекомендации по совершенствованию управления процессами создания и функционирования Пенсионного фонда Украины.

В работе производится уточнение социально-экономической сути Пенсионного фонда, его места в системе социальной защиты и социального страхования.

Предлагается упорядочить, расширить и уточнить классификацию пенсионных систем. Исследованы альтернативные варианты развития системы пенсионного обеспечения в

Украине. Отмечается, что выбор пенсионной системы зависит от значительного числа факторов.

Как наиболее перспективная отмечается трехуровневая пенсионная система, которая дает возможность минимизировать потенциальные риски и наиболее полно обеспечивает и защищает пенсионеров.

Исследуются проблемы, с которыми сталкивается страна, реформирующая пенсионную систему в условиях переходной экономики. В качестве таковых определяются: гендерная проблема, проблема межрегиональной и межстрановой миграции лиц предпенсионного и пенсионного возраста, проблема прозрачности и др. Предлагаются направления решения этих проблем.

Определены условия, при которых возможен переход к накопительной системе. Они включают: создание эффективной системы органов надзора и контроля за деятельностью пенсионных фондов; введение системы экономических нормативов деятельности пенсионных фондов (минимальный размер уставного фонда, коэффициент минимального объема привлеченных участников, коэффициент ликвидности инвестиционного портфеля фонда, норма страхового резервирования, минимальный процент вложений в государственные ценные бумаги и пр.); разработка требований относительно компаний по управлению пенсионными фондами и относительно обслуживающих коммерческих банков и пр.

Во время организации и текущего управления пенсионным фондом, который финансируется путем полного покрытия текущих расходов, должны выполняться такие условия: полное и своевременное поступление всех страховых взносов, минимально необходимые сроки прохождения средств от плательщика к пенсионеру, минимальное количество неработающих финансовых ресурсов, сохранение целостности процесса и пр. Предлагается провести реорганизацию финансовых подразделений пенсионного фонда, объединив их в рамках двух департаментов: главного казначея и главного контролера. Изучены и получили дальнейшее развитие модели перераспределения средств и финансирования выплат пенсий. Предложена оптимальная для условий переходной экономики Украины модель территориального перераспределения финансовых средств пенсионной системы; обоснована схема управления Пенсионным фондом в условиях перехода к накопительной схеме; предложены принципы функционирования единой пенсионной службы в Украине; разработаны нормативы регулирования деятельности пенсионных фондов.

Определена современная типичная пенсионная система, которая должна характеризоваться следующими параметрами: она складывается, по меньшей мере, из государственного обязательного и негосударственного добровольного уровней; деятельность частных накопительных фондов жестко контролируется и регламентируется государством; пенсионер застрахован от неудач пенсионных фондов наличием первого уровня пенсионной системы.

Ключевые слова: пенсионный фонд, управление, солидарная и накопительная системы, социальная защита, социальное страхование, социальная помощь.

ANNOTATION

Basantsov I.V. Management of the process of forming and functioning of the Pension fund of Ukraine during the process of economic transformations. – Manuscript.

Thesis for degree of Candidate Economic Sciences by speciality 08.02.03 – The organization of management, planning, state regulation of economy. – Kharkiv National University named by V.N.Karazin.- Kharkiv, 2001.

The thesis contains results of theoretical researches and recommendations for improvement of management of financial assets of Pension fund of Ukraine during the process of economic transformations.

On the basis of the spent researches such scientific results are received. The economic essence of Pension fund in conditions of transition to the market is determined. The principles of management efficiency by pension systems with various methods of financing are developed. The model of territorial redistribution of financial assets of pension system is offered. The scheme of management of Pension fund during the process of economic transformations was argued. The principles of functioning of a uniform pension service in Ukraine are offered. Key words: pension fund, management, joint and accumulative pension systems, social protection, social insurance, social help.

Басанцов Ігор Володимирович

**УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ФОРМУВАННЯ І
ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ
В УМОВАХ РИНКОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ**

Спеціальність 08.02.03 – організація управління, планування і
регулювання економікою

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Відповідальний за випуск
к.е.н., доц. Фролов С.М.

Підписано до друку 27.02.2001 Формат 60х90/16
Папір друкарський. Друк офсетний. Обсяг 0,9 ум.друк. арк.
Тираж 100 прим. Зам. № 67

Надруковано: ТОВ "PRESS-тиж"
40030, м.Суми, пр.Шевченко, 21